
Г. П. Клімова, доктор філософських наук,
старший науковий співробітник НДІ державного
будівництва та місцевого самоврядування
АПРН України

Щодо питання про зміст соціального конфлікту

У сучасній науковій і публіцистичній літературі конфлікт трактується неоднозначно. Існує безліч визначень цього терміна. Труднощі його визначення викликані передусім тим, що конфлікт як соціальний феномен спричиняє складне явище, що проявляється в різноманітних сферах життєдіяльності соціуму через різні механізми і в різноманітних формах, включаючи латентні. Часто він розірваний у часі і просторі, має різноманітні причини і наслідки, в силу чого оцінюється і розуміється неоднозначно.

Конфлікт вивчається багатьма науками, зокрема такими, як мистецтвознавство і математика. Вони вивчають конфлікт під своїм кутом зору, виходячи зі своїх цілей і завдань, своїми специфічними методами і засобами. Внаслідок цього представники різних наук по-різному розуміють сутність конфлікту, звужуючи чи розширюючи коло феноменів, які належать йому. Наприклад, фахівці в галузі психології А. Анцупов і А. Шипілов виокремлюють три типи конфліктів: внутрішньо особистісний, соціальний і зооконфлікт, виключаючи з сукупності соціальних конфліктів

внутрішньо особистісні¹. Але ці конфлікти виникають внаслідок розщеплення єдиного цілісного «Я» на два і більше різних «Я», які мають відмінності або навіть протилежні потреби, інтереси та цінності. Конфлікт між цими «Я» являє собою їх взаємодію, пряму чи опосередковану тими або іншими соціальними інститутами: культурою, мораллю, релігією, ідеологією та ін. Тому внутрішньо особистісний конфлікт — конфлікт соціальний. Ігнорування цього призводить до того, що такі форми його прояву, як самогубство або вживання алкоголю і наркотиків, можуть опинитися поза увагою дослідника.

Відмінності мети, а також логіка побудови різних визначень соціального конфлікту надає їм суттєвих відмінностей. Так, метою визначення конфлікту може бути з'ясування його сутності й значення в контексті функціонування соціальної системи, установлення його специфічних якостей-ознак та ін. У цьому зв'язку одні визначення конфлікту будуються через знаходження і протиставлення конфлікту протилежного йому соціального феномену, що дозволяє встановити сутність першого в співвіднесенні його з другим (перший підхід); другі — шляхом відмежування конфлікту як соціального феномену від інших близьких йому явищ через зазначення найбільш суттєвих його ознак, деяких загальних для нього типових або загальноновизнаних характеристик (другий підхід); треті — за допомогою родової відмінності (третій підхід).

Зразком першого підходу є визначення, запропоноване М. Х. Месконом, М. Альберті і Ф. Хедоурі: конфлікт — це незгода між двома або більше сторонами (особами або групами), коли кожна сторона намагається зробити так, щоб були прийнятні її погляди або цілі, та завадити іншій стороні зробити те ж саме². Більше того, вони прямо стверджують: «Ми визначаємо конфлікт як відсутність злагоди між двома або більше сторонами»³. Інакше кажучи, з їх точки зору, конфлікт — це відсутність консенсусу.

¹ Анцупов, А. Я. Конфликтология / А. Я. Анцупов, А. И. Шипилов. — М., 1999. — С. 82.

² Мескон, М. Х. Основы менеджмента / М. Х. Мескон, М. Альберт, Ф. Хедоури. — М., 1992. — С. 686.

³ Там само. — С. 517.

Недоліком даного визначення, що робить його мало перспективним, є те, що конфлікт і консенсус як соціальні феномени належать до різних галузей соціального буття: перше як взаємодія або сукупність дій суб'єктів має об'єктивний характер, а другий — ідеальний, що відноситься до галузі свідомості. Само по собі досягнення консенсусу не означає обов'язкового і необхідного втілення його в реальні практичні дії. Конфлікту як соціальному феномену скоріш протирічить кооперація, узгодженість дій або соціальна інтеграція, а можливо — гармонія, солідарність, співробітництво.

У межах другого підходу зусилля дослідників спрямовані на встановлення атрибутивних ознак конфлікту. Так, Н. Гришина дані ознаки називає інваріантними, тобто обов'язково присутніми в будь-якому конфлікті. Їх устанавлення повинно здійснюватися шляхом порівняння усіх конкретних конфліктів як соціальних феноменів, які є і які були, а також їх визначень. Серед цих ознак Н. Гришина виділяє три основні.

Перша ознака — біполярність «як присутність і протиставлення двох начал»¹ у конфлікті, їх взаємозв'язок і взаємопротилежність одночасно. З її точки зору, ця ознака виражає («знімає» в гегелівському сенсі) такі якісні характеристики конфлікту, як зіткнення, боротьба, протиборство в їх будь-якій формі і в будь-якому прояві.

Але, як показує практика сучасних соціальних конфліктів, у багатьох з них (корпоративному та ін.) присутні не дві, а більше сторін, кожна з яких має свої специфічні потреби, інтереси і цілі, принципово відмінні від потреб, інтересів і цілей інших сторін конфлікту. Кожна зі сторін публічно проголошує їх, розробляє відповідно до них свою особисту стратегію і тактику, а найголовніше — діє самостійно, окремо від інших сторін конфлікту, не вступає з ними в союзні стосунки, які протистоять не одній стороні, а як мінімум двом. Тому говорити про біполярність, про присутність у конфлікті тільки «двох начал», тільки «двох сторін» у наш час вже недостатньо, а побудоване на даній тезі визначення конфлікту буде не зовсім адекватним дійсності.

¹ Гришина, Н. В. Психологія конфлікту / Н. В. Гришина. — СПб., 2002. — С. 72.

Інша ознака — «активність, спрямована на подолання протиріч»¹. Присутність цієї ознаки, з точки зору Н. Гришиної, знімає питання про те, що саме є конфліктом: тільки відчуття та емоції без дій або ж сукупність відчуттів, емоцій і дій. Вона задається питанням: «Коли ситуація починає розвиватися як конфліктна?». І дає на нього відповідь: «Якщо людина приймає ситуацію, яка склалася для неї, як неприйнятну і починає щось робити для її зміни — пояснює свою точку зору партнеру, намагається переконати його, йде скаржитися на нього комусь, демонструє своє незадоволення тощо»², тобто починає діяти.

Як здається, дійсно необхідно розрізнити конфліктну ситуацію (потенціальний конфлікт), при якій існують розбіжності (протиріччя), труднощі для задоволення потреб, реалізації інтересів, досягнення цілей, негативні емоції та інші умови для виникнення конфлікту, та безпосередній конфлікт, у ході якого його співучасники здійснюють конкретні дії, коли актори починають проявляти матеріально-практичну активність і тим самим здійснювати зміни соціальної системи, умови її існування, самих себе. Тобто безпосередній конфлікт відрізняється від конфліктної ситуації матеріальними діями соціальних об'єктів і реальними змінами соціальної системи, які відбуваються в їх результаті.

Третя ознака — «наявність суб'єкта або суб'єктів як носіїв конфлікту»³. З точки зору Н. Гришиної, його виділення обумовлено необхідністю відокремити запропоноване нами розуміння конфлікту від метафоричного застосування цього слова. «Найпростіша інтерпретація цієї ознаки, — стверджує вона, — означає, що конфлікт — це “людське” явище»⁴.

Але з такого підходу, який, здавалося б, є найбільш адекватним для розуміння конфлікту, виходить, що сторонами, які конфліктують, можуть бути тільки окремі індивіди, соціальні групи або соціальні спільноти (прошарки) — класи, нації, народи тощо, але ніяк не політичні партії, держави, державні або інші організації. З цієї точки зору таке поняття, як «міждержавний конфлікт»,

¹ Гришина, Н. В. Психология конфликта / Н. В. Гришина. – С. 16.

² Там само. – С. 72.

³ Там само. – С. 16.

⁴ Там само. – С. 73.

здається некоректним. Держава й всі інші організації являють собою в межах цього підходу лише засоби, інструменти, за допомогою яких ті чи інші соціальні групи реалізують свої інтереси та досягають своїх цілей. Держави конфліктувати між собою не можуть, так само як не конфліктують між собою шаблі двох бійців, що зійшлися в двобої; конфліктують, зіштовхуються між собою суб'єкти, які використовують у двобої ті або інші засоби.

Разом з тим, виходячи з практики, що ми маємо, і традиції, яка утвердилася, використання таких понять, як «міждержавний конфлікт», і схожих з ним в науковій літературі цілком доречно.

Не можуть конфліктувати, зіштовхуватися також цілі, завдання, цінності, інтереси, ідеології, світосприйняття тощо. Зіштовхуються суб'єкти, котрі дотримуються несумісних, протилежних або таких цінностей і ідеологій, що протирічать одна одній (вірять у них, захищають їх). Немає конфлікту між марксизмом (соціалізмом, комунізмом) та лібералізмом (капіталізмом). Хоча знову слід сказати, що, виходячи з традиції та наявної практики, можливо, припустимо говорити про «конфлікт ідеологій».

У межах третього підходу, що заснований на визначенні конфлікту через родову відмінність, однією з поширених спроб є визначення його за допомогою категорії «протиріччя». Так, О. Бандурка і В. Друзь наводять зразки такого визначення: «конфлікт — протиріччя, яке важко розв'язується і пов'язане з гострими емоційними переживаннями»¹ або «конфлікт — це протиріччя, що виникло між людьми у зв'язку з вирішенням тих чи інших питань соціального та особистого життя»². Близьку позицію займають деякі інші автори³.

Розглядання конфлікту через протиріччя як узагальнене поняття є найбільш поширеним.

Розгляд конфлікт і протиріччя у марксистській теорії, вчені відмічають розмежування цих понять. Марксизм на всіх рівнях пізнання суспільних процесів визнає соціальні конфлікти, колізії

¹ Бандурка, А. М. Конфликтологія / А. М. Бандурка, В. А. Друзь. — Харьков, 1997. — С. 19.

² Там само. — С. 20.

³ Див. : Котигоренко, В. Сучасні концепції конфлікту як суспільного явища / В. Котигоренко // Людина і політика. — 2002. — № 3; Соціологія: короткий енциклопедичний словник. — К., 1998. — С. 253–254.

та антагонізми як можливі, а в умовах гострої класової боротьби в межах так званих антагоністичних формацій — і як неминучі явища суспільного життя. Але конфлікт визначається як крайній випадок загострення протиріччя.

У системі марксової діалектики суть протиріччя полягає в єдності й взаємообумовленості протилежних сторін і водночас в їх боротьбі та взаємозапереченні. У результаті таких взаємовідносин протилежностей система стає саморухомим органічним цілим. У цьому, власне, і полягає позитивна функція протиріччя.

Згідно з Р. Дарендорфом, будь-якому суспільству притаманні внутрішні протиріччя і конфлікти. Головним джерелом конфліктів і змін є два типи ролей — правлячих і керованих, які вступають у боротьбу і конкурують між собою за владу і авторитет. За певних умов усвідомлення цієї структурної протилежності інтересів зростає, результатом чого стає поляризація організації на дві конфліктні групи, кожна з яких з цього моменту усвідомлює свої об'єктивні інтереси і вступає в боротьбу за збереження чи перерозподіл влади. Перерозподіл авторитету являє собою інституціоналізацію нового комплексу ролей правлячих і керованих, котрі за певних умов знову починають змагатися у боротьбі за авторитет. Соціальна дійсність є прообразом постійно повторюваних конфліктів із приводу авторитету і доступу до контролю над ресурсами. Звертаючи увагу на умови конфліктів, Р. Дарендорф виділяє залежність гостроти конфлікту від ступеня протиріч між пануючою і підлеглою групами, тим самим підкреслює відмінності між конфліктом і протиріччями. На відміну від К. Маркса, Р. Дарендорф вважає, що головним джерелом конфліктів є не економічні, а політичні протиріччя.

Слід зазначити, що ряд дослідників у галузі конфліктології визначають конфлікт як загострення протиріч і як боротьбу між індивідами, групами, організаціями, тобто розмежовують поняття «протиріччя» і «конфлікт». Але між цими поняттями існує спорідненість. Тобто протиріччя можуть давати поштовх до переходу в конфліктний стан.

Разом з тим протиріччя і конфлікт — далеко не те саме. Не будь-яке протиріччя інтересів і цілей призводить до їхнього конфлікту між собою. Не завжди розвиток протиріччя обертається на

конфлікт. Щоб виник конфлікт, необхідно, щоб індивіди, які суперничають за що-небудь, чи їхні соціальні групи, по-перше, усвідомили протилежність своїх інтересів і цілей, а, по-друге, почали активно протидіяти супернику. Тільки те протиріччя, що реалізується в активній протидії один одному двох чи більше особистостей, груп, партій, країн і т. ін., стає першоосновою і джерелом соціального конфлікту.

В основі виникнення конфлікту як специфічного соціального феномену лежать об'єктивно існуючі протиріччя між окремими індивідами, їх групами, державами та ін. Можна виділити два основних види таких протиріч. Перший з них становлять протиріччя об'єктивної розбіжності інтересів, цілей, позицій соціальних спільнот (родина, організація, територіальна структура, суспільний рух, соціокультурна група тощо) чи окремих особистостей. Другий містить у собі протиріччя, викликані реальною політичною, економічною та іншими формами діяльності владних структур. Обидва ці види протиріч створюють об'єктивно-реальну основу конфліктів у суспільстві. Якщо перший з них призводить до об'єктивно-суб'єктивних протиріч у соціальному статусі тих чи інших груп населення, окремих родин та індивідів, то другий породжує реально-суб'єктивні протиріччя у відносинах цих груп чи індивідів до проведеної політики, до економічних, юридичних й інших видів дій органів влади.

Однак, створюючи об'єктивно-реальну основу для виникнення конфліктів, соціальні протиріччя зовсім не збігаються з конфліктами, не вичерпують їхнього змісту, а тим більше форм прояву. Якщо протиріччя існує об'єктивно і може не усвідомлюватися його суб'єктами, то суть конфлікту в тому і полягає, що він усвідомлюється суб'єктом, утягнутим у ті чи інші конфліктні дії. Тому конфлікт виступає у своєму реальному функціонуванні в суспільстві як усвідомлене протиріччя суб'єктивних сторін конфліктної взаємодії, що суперничають. Але якщо конфлікт усвідомлений, то він матеріалізується у вигляді певної спрямованості практичних дій тих чи інших суб'єктів соціальної взаємодії.

Об'єктом конфлікту може стати практично будь-який предмет, процес чи явище навколишньої природи і соціальної дійсності (водяні ресурси чи земельні угіддя, власність на підприємство чи

банк, влада, престиж, авторитет чи культурні цінності тощо). Суб'єктами ж конфлікту завжди стають люди — як окремі індивіди, так і різні їхні інтереси і цілі. Саме ж розуміння конфлікту як об'єкт-суб'єктного відношення впливає з того, що він являє собою продовження, відображення і втілення в поведінці людей цілком об'єктивних, що не залежать від волі конфлікуючих сторін, протиріч. Такі протиріччя у своїй сукупності і становлять те, що є об'єктом конфлікту.

Таким чином, соціальний конфлікт — це крайній випадок загострення соціальних протиріч, що виявляється в зіткненні різних соціальних спільностей — класів, націй, держав, соціальних груп, соціальних інститутів тощо, які зумовлені протилежністю чи суттєвими відмінностями їх інтересів, цілей, тенденцій розвитку.